

**Головне управління юстиції у Запорізькій області
Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти» Запорізької обласної ради**

**Координаційна рада молодих юристів при
Головному управлінні юстиції у Запорізькій області
Міжвузівський дослідний центр «Політика і освіта» КЗ «ЗОШПО» ЗОР**

**Методичні поради
з питань громадянського
виховання дитини**

**Запоріжжя
2012**

**Методичні поради
з питань громадянського виховання дитини**

(для дітей, студентів та учнівської молоді закладів освіти, педагогічних працівників
працівників органів юстиції, всіх зацікавлених осіб)

Упорядники

Богомолова Н. М., голова Координаційної ради молодих юристів при Головному управлінні юстиції у Запорізькій області; співробітник Міжвузівського дослідного центру «Політика і освіта» ЗОШПО, магістр державного управління

Мяснянкін К. А., заступник голови Координаційної ради молодих юристів при Головному управлінні юстиції у Запорізькій області, керівник «Центру соціальних програм» Ліги студентів Асоціації правників України, студентка Запорізького національного університету

Рецензент

Кришталь М.Е., начальник відділу реєстрації нормативно-правових актів, систематизації законодавства, правової роботи та правової освіти Головного управління юстиції у Запорізькій області, магістр державної служби

Мальований М. М., завідувач кафедри теорії та методики виховання, кандидат філософських наук, доцент,

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1 Сім'я: права та обов'язки її членів

Розділ 2 Нормативно правове забезпечення прав дитини

Розділ 3 Законодавство України щодо профілактики та запобігання домашнього насильства над дітьми

Розділ 4 Відповідальність неповнолітніх

Висновки

Список літератури

Додаток Законодавство щодо захисту прав дитини

ВСТУП

Права людини природні, вони належать кожній людині від народження тільки тому, що вона – людина. Джерело прав людини – у нашій сутності. Незважаючи на досить велику кількість відомих особистостей, причетних до формулювання та обґрунтування прав людини, очевидно, що права людини не є продуктом чистієї волі або творчості. Вони ніким не даруються, їх не можна відібрати, заслужити або купити, вони виникають з людського способу життя.

Права людини не можна сприймати як абстракцію, вони цілком реальні. І більш практичні, ніж теоретичні. Є романи реальні та фантастичні, картини – реалістичні та абстрактні. Цілком можна стверджувати, що права належать до першої групи. Так, ми не можемо їх торкнутися, але ми можемо ними користуватися.

Права людини невід’ємні. Це означає, що їх не можна втратити, оскільки вони мають відношення до самого факту людського співіснування. Однак, за певних обставин дії деяких з них можуть бути припинені або обмежені. Права людини взаємозалежні, але не взаємозамінні. Це означає, що права людини пов’язані між собою. Часто, здійснення одного права залежить від існування багатьох інших прав, і немає жодного права, яке було б важливішим за інші. Натомість, жодне право не може замінити собою інше.

Права людини є загальними, тобто вони однаково застосовуються до людей у всьому світі, причому без часових обмежень. Кожен має право користуватися правами незалежно від раси, кольору шкіри, віросповідання, майнового стану, політичних чи інших переконань.

Права і свободи є оболонкою, щитом, що захищає гідність кожної людини від посягань з боку влади та її представників. Не правова держава більш небезпечний ворог за неправих сусідів. Таким чином, права людини не гарантують того, що ми будемо кохані, щасливі, що нас буде супроводжувати успіх, не гарантують навіть справедливості або мінімум добробуту – вони захищають нас від принижень, владних маніпуляцій та забезпечують можливості розвитку.

Законодавство - один із найважливіших каналів проведення в життя політики держави. Впровадження правових норм у реальну практику суспільних відносин досягається розвитком правової свідомості, свідомості громадян, авторитетом громадської думки та примусовою силою закону за допомогою державних правоохоронних органів.

Законодавство України про права дітей - ряд документів на державному та міжнародному рівні.

Кожен з нас: і дорослий, і малий - є повноправним членом суспільства, його невід’ємною частиною, вільним і рівним у своїй гідності та правах. Першим кроком для повної реалізації себе як повноцінного громадянина є ознайомлення з основними правами та обов’язками. Адже, щоб запобігти порушенню своїх прав, а в разі порушення - захистити, потрібно їх знати.

Для забезпечення дітям можливості визначити себе як особистість і реалізувати свої можливості в безпечних і сприятливих умовах, у середовищі сім’ї або опікунів, для підготовки їх до життя у вільному суспільстві та захисту дітей створено ряд документів на державному та міжнародному рівнях.

В Україні Конституцією 1996 року офіційно закріплено право кожної людини на життя (ст. 27). У законодавстві України регулюються такі аспекти цього права:

по-перше, заборона здійснення медичними працівниками еутаназії - навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань; по-друге, наявність кримінальної відповідальності за позбавлення життя, зараження вірусом імунодефіциту людини та за інші злочини проти життя людини.

Конституція України (надалі - КУ), а саме статтею 28, закріпила положення про недопустимість катування, жорсткого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання. Крім того жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам. Тобто забороняється проведення науково-дослідних експериментів на хворих, ув'язнених або військовополонених, а також терапевтичних експериментів на людях, захворювання яких не має безпосереднього зв'язку з метою дослідду.

Значну кількість особистих прав людини охоплює поняття **недоторканість особи**, яке розглядається, з одного боку, як **право на** свободу та особисту недоторканість (ст. 29 КУ), а з другого - як право на охорону особистого та сімейного життя (ст. 32 КУ).

Право на свободу включає такі аспекти, як гарантії від незаконного арешту та затримання, свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право залишати Україну та повертатися в Україну.

Недоторканість особистого життя означає, що ніхто без згоди громадянина не має права втручатися в його особисте життя, обмежувати його подружні, родинні, інтимні та інші прояви індивідуальної активності.

Далі виділимо деякі норми законодавства України, що стосуються охорони особистого життя.

Недопустимість збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, право громадян знайомитися із відомостями про себе. Тобто забороняється збирання відомостей про особу, якщо немає її попереднього погодження.

Громадянин має право:

знати під час збору інформації, які відомості про нього, як, ким, з якою метою використовуються;

заперечувати достовірність, повноту, доречність інформації.

Не припускається без згоди батьків або осіб, що їх замінюють, розповсюдження інформації про неповнолітніх, які здійснили злочин, про злочини щодо неповнолітніх, а також про самогубство неповнолітніх, якщо така інформація дає можливість ідентифікувати (розпізнати) особистість.

Недоторканість житла (ст. 30 КУ) означає, що ніхто не має права знаходитися в чужому житлі проти волі його мешканців.

Таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 КУ).

Статтею 34 КУ закріплює свободу думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Свобода слова - вільне вираження поглядів та переконань.

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 КУ). Крім того, законодавством України встановлено, що батьки мають право за взаємною згодою подружжя виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань і ставлення до релігії. Також закріплено право навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту. Зазначимо, що церква та релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви.

Статтею 52 КУ передбачає *рівність дітей* у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Правовий статус дитини, окрім КУ, визначають ряд законів і підзаконних нормативних актів, які забезпечують розвиток дітей, встановлення гарантій і пільг для маленьких громадян нашої держави.

У Законі України «*Про громадянство України*» зазначено, що дитина - особа віком до 18 років.

У цивільному та сімейному законодавстві України поняття особи, що не досягла 18 років, визначається поняттями «*малолітня*» та «*неповнолітня*».

Відповідно до Цивільного кодексу України, *малолітньою є особа, яка не досягла 14 років* та наділена частковою дієздатністю. *Малолітні мають право:*

самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним, побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;

здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Неповнолітньою є особа у віці від 14 до 18 років і наділена неповною цивільною дієздатністю.

Неповнолітні особи, крім правочинів, які можуть вчиняти малолітні особи, ***мають право.***

самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок).

Розділ 1

СІМ'Я: ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ ЇЇ ЧЛЕНІВ

Що таке сім'я, хто має право на створення сім'ї?

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Створити сім'ю має право людина, яка досягла шлюбного віку. А саме, згідно із **статтею 22 Сімейного кодексу України шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років**. Але за заявою особи, яка досягла 16 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства.

Сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку.

Дитина відноситься до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Якими правами наділена дитина у сім'ї?

Дитиною вважається фізична особа до досягнення повноліття (18 років).

Малолітньою вважається дитина у віці до досягнення 14 років.

Дитина у віці від 14 до 18 років – неповнолітня.

Дитина для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння та має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві.

Дитина повинна бути забезпечена можливістю здійснення її прав, які встановлені КУ, Конвенцією про права дитини, Цивільним кодексом України, іншими правовими актами, визнаними в Україні.

Права, які надані дитині чинним законодавством, можна поділити на особисті немайнові та майнові.

Які права дитини у сім'ї відносяться до особистих немайнових?

До особистих немайнових прав відносяться ті права, які належать дитині від народження або за законом. Вони не мають економічного змісту та нерозривно пов'язані із самою дитиною.

По-перше, дитина має невід'ємне право на життя.

Мати та батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

Батьки повинні забрати дитину із пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я. Якщо батьки не забрали дитину із пологового будинку, то його забрати мають право баб, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування.

Батьки повинні не пізніше одного місяця з народження дитини зареєструвати дитину в державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Дитині надається прізвище (по прізвищу батьків), ім'я (за згодою батьків) та по-батькові (за іменем батька). Зміна прізвища, ім'я та по-батькові дитини можлива у випадках та в порядку, встановлених законодавством.

Відповідно до ст.150 Сімейного кодексу України (СК) батьки зобов'язані:

- виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини;

- піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;

- забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;

- поважати дитину.

Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Дитина має право на збереження індивідуальності, вільно висловлювати свої думки. Дитина має право на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та займатися мистецтвом.

Ніхто не в праві розлучати дитину з батьками, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до законодавства, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини

(наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї тощо).

Право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом (ст.152 СК).

Дитина має право протиставитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї, звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій.

Дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду.

Як регулюються права батьків та дітей на майно?

Відповідно до ст.173 СК України батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна.

При вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків.

Якщо майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), таке майно є власністю дитини.

Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності.

Ст.176 СК України передбачається обов'язок батьків передати у користування дитини майно, яке має забезпечити її виховання та розвиток.

Права батьків та дітей на користування житлом, яке є власністю когось із них, встановлюються законом.

Якщо у малолітньої дитини є майно, батьки управляють ним без спеціального на те повноваження. Батьки зобов'язані вислухати думку дитини щодо способів управління її майном.

При вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового.

Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього.

Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду.

Дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї.

Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до Цивільного кодексу України (див. «дієздатність неповнолітньої дитини»).

Аліменти, одержані на дитину, є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, і мають використовуватися за цільовим призначенням.

Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання.

У разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина, аліменти є власністю дитини.

Опікун розпоряджається аліментами, які одержані для утримання малолітньої дитини.

Неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними відповідно до Цивільного кодексу України.

У разі смерті одного із батьків малолітні, неповнолітні, діти спадкодавця, спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка) (ст.1241 ЦК України).

У випадку спадкування за законом діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, входять у першу чергу спадкоємців (ст.1261 ЦК України).

У чому полягає обов'язок батьків на утримання дитини та як він виконується?

Батьки повинні утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними.

За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі.

Порядок визначення розміру та стягнення аліментів на утримання дитини регулюється Сімейним та Цивільним кодексами України.

Крім сплати аліментів батьки зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину в разі спору визначається за рішенням суду, з урахуванням обставин, що мають істотне значення. Додаткові витрати на дитину можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення разово, періодично або постійно (ст.185 СК).

На яких підставах може бути позбавлено батьківських прав?

Відповідно до ст.164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

3) жорстоко поведуться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

Позбавлення батьківських прав здійснюється на підставі рішення суду. Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки злочину, він порушує кримінальну справу.

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Батьківські права можуть бути поновлено за рішенням суду у порядку, передбаченому законодавством.

Як влаштовується дитина, батьків якої позбавлено батьківських прав?

Відповідно до ст.167 СК України якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід дитини, повнолітні брати та сестри, інші родичі.

Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові або іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органів опіки та піклування.

Дитину, яка позбавлена батьківського піклування, може бути усиновлено у порядку глави 18 СК України.

Хто, крім батьків, має право брати участь у вихованні дитини?

Баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні.

Батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків.

Баба і дід мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних внуків до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень.

Також право брати участь у вихованні дитини має мачуха, вітчм, які проживають однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком, падчеркою.

Всі спори щодо участі баби, діда, прабаби, прадіда, брата, сестри, мачухи, вітчима у вихованні дитини вирішується судом відповідно до ст. 159 СК.

Права та відповідальність батьків.

Права батьків — права й обов'язки батьків і дітей викладені в СК України.

Батько та мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Право на виховання дітей є передумовою здійснення обов'язків з виховання.

Ч. 1 ст. 150 СК України визначає загальні напрями виховання дитини у дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.

Зміст права на виховання у законі не визначено. Законодавство не може детально регулювати процес виховання, воно лише окреслює загальне коло обов'язків батьків щодо дитини. Вони мають піклуватися про здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток дитини, забезпечити здобуття нею освіти тощо. Питання ж про те, як треба виконувати ці обов'язки, які форми та методи виховання застосовувати, мають вирішувати самі батьки.

Право на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю. Основним державним органом у цій сфері є орган опіки та піклування. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини призводить до порушення її прав. Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Мати, батько дитини, які перебувають у шлюбі чи не перебувають у ньому, мають право залишити дитину у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

Батьки визначають прізвище, ім'я та по батькові дитини. При цьому прізвище дитини визначається за прізвищем батьків, ім'я дитини визначається за їх згодою, а по батькові - за іменем батька. Спір між батьками щодо прізвища чи імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. У разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище дитини, яка не досягла семи років. Якщо дитина досягла семи років, прізвище змінюється за її згодою.

Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Вони мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування, зокрема якщо хтось із них перебуває у надзвичайній ситуації (лікарні, місці затримання та позбавлення волі тощо).

Батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом.

Батьки мають право на визначення місця проживання дитини. При цьому місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків, а місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається також за згодою самої дитини. Батьки також мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними. Вони мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

Права й обов'язки батьків, передбачені **Законом України «Про освіту»**.

Стаття 60. Права батьків

Батьки або особи, які їх замінюють, мають право:

вибирати навчальний заклад для неповнолітніх дітей;

обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування навчальних закладів;

звертатись до державних органів управління освітою з питань навчання, виховання дітей;

захищати у відповідних державних органах і суді законні інтереси своїх дітей.

Законодавством України передбачено відповідальність батьків не лише за шкоду, завдану їхніми дітьми, а й за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків.

Обов'язки батьків — визначаються СК України. Батьки мають піклуватися про здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток дитини, забезпечити здобуття нею освіти тощо. Питання про те, як треба виконувати ці обов'язки, які форми та методи виховання застосовувати, мають вирішувати самі батьки.

Виховання - це процес, який передбачає не тільки здійснення батьками певних дій, а й певну реакцію на них з боку дитини. Отже, можна сказати, що обов'язку батьків, пов'язаного з вихованням дитини, відповідає її право одержувати від них належне виховання. Загальні напрями виховання дитини законодавством визначаються через призму таких обов'язків її батьків, як турбота про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Обов'язку батьків піклуватися про духовний розвиток дитини відповідає їхнє право на вибір за згодою дитини релігії, яку вона бажає сповідувати.

Важливим обов'язком батьків є також забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти. Це їхній обов'язок як перед суспільством, так і перед дитиною. Батьки зобов'язані створити дитині умови для здобуття освіти, вони не мають права перешкоджати відвідуванню нею освітнього закладу. Цей обов'язок батьки повинні здійснювати відповідно до Закону України «Про освіту».

Останнім часом частішають випадки експлуатації дітей батьками. У неблагополучних сім'ях має місце примушування батьками своїх дітей до жебрацтва, здириства тощо.

Частина 7 ст. 150 СК закріплює заборону застосовувати батьками до своїх дітей фізичних покарань, а також інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Однак оскільки покарання є частиною виховного процесу, не можна повністю обмежувати можливість батьків карати свою дитину. Тут слід вести мову про неприпустимість застосовувати насильство у сім'ї, а не про заборону покарань.

Право на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю. Основним державним органом у цій сфері є орган опіки та піклування. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини призводить до порушення її прав. Відповідно до ч. 3 ст. 152 СК, дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Жодних вікових обмежень для цього не встановлено.

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. З іншого боку, діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою.

Згідно із СК України дитина також має певні обов'язки, зокрема: дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу. Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування.

Повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень.

Розділ 2

Нормативно правове забезпечення прав дитини

Дорослі повинні створити світ, сприятливий для дітей, світ у якому кожна дитина почуватиметься захищеною, де її думка буде поважатися, де немає місця насильству, світ, який би дав змогу виховати здорове, щасливе, досконале покоління. Тому підвищення добробуту, рівня забезпеченості, виховання та забезпечення усього найкращого дітям стало головною метою багатьох держав. Людство поступово втілює свої прагнення.

20 листопада 1959 р. Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено Декларацію прав дитини, 30 вересня 1990 р. - Всесвітню Декларацію про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей, 10 травня 2002 р - Декларацію та План дій «Світ, придатний для життя дітей».

5 жовтня 2000 р. Верховною Радою України ратифіковано Конвенцію Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці.

Базовим документом, спрямованим на захист дітей, є **Конвенція про права дитини**, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1989 р. та ратифікована Україною 27.02.1991 р. Держави-сторони взяли на себе обов'язок поважати й забезпечувати всі права дитини, передбачені Конвенцією. Конвенція визнає право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку.

Концепція прав дитини включає такі аспекти:

по-перше: кожна влада має свої обмеження;

по-друге: у кожної дитини є своя автономна сфера, в яку ніяка сила не може втручатися;

по-третє, кожна дитина може зробити серйозну заяву проти держави з метою захисту своїх прав

Пропонуємо основні положення Конвенції ООН про захист прав дітей, переказані самими дітьми з деякими їхніми коментарями.

До 18 років Я - дитина.

Я маю права незалежно від того, якого кольору моя шкіра, хлопчик я чи дівчинка, скільки мені років, якої я нації, якою мовою розмовляю, в якого Бога вірю, багатий я чи бідний, здоровий чи хворий, які у мене батьки. Ніхто не має права позбавити мене всіх прав чи покарати мене за те, що думаю, роблю я чи мої батьки.

Держава в усьому, що мене стосується, повинна виходити з моїх найкращих інтересів.

Я маю невід'ємне право на життя.

Я маю право мати ім'я, знати своїх батьків та свою країну.

Держава повинна поважати моє право на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки.

Ніхто не може розлучити мене з моїми батьками без мого бажання. Я маю право бачити своїх батьків, коли мені цього захочеться.

Якщо мої батьки живуть у різних державах, я маю право регулярно підтримувати з ними стосунки.

Я можу вільно говорити, що думаю, навіть у присутності дорослих.

Я маю право вільно виявляти себе, якщо це не торкається честі, здоров'я інших людей.

Я маю право думати про все, що хочу, вірити в Бога, сповідувати релігію, незалежно від інших.

Я маю право на свободу мирних зборів.

Я маю право читати газети та журнали, дивитися телевізор, слухати радіопередачі, які розвивають мої здібності.

Я маю право на захист і турботу держави, якщо залишусь один і мені буде дуже погано вдома.

Я маю право безкоштовно вчитися в школі, право на шанобливе ставлення вчителів.

Я маю право гратися, відпочивати, співати, танцювати, малювати, якщо це не заважає іншим.

Я маю право на захист держави від уживання алкоголю, наркотиків та тютюну.

Якщо я залишусь без батьків - я маю право на будинок, їжу, лікування.

Україна - не виняток серед країн, які бажають кращого майбутнього для своїх дітей. Тому, приєднуючись до міжнародних конвенцій, укладаючи міжнародні договори про співробітництво, беручи участь у розробці загальнонаціональних та міжнародних програм діяльності, Україна поступово втілює в життя основні загальнолюдські цінності. Дитина має бути повністю підготовленою до самостійного життя в суспільстві та вихованою в дусі ідеалів миру, гідності, терпимості, свободи, рівності й солідарності, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй. Із цим всесвітнім документом узгоджені нормативні та законодавчі акти, які регламентують становище дітей в Україні, виховні функції батьків, роль сім'ї у формуванні особистості дитини.

Відповідно до КУ - сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою. З метою систематизації правових норм регулювання сімейних відносин, ураховуючи основні положення Концепції державної сімейної політики, Верховна Рада України прийняла СК, який набув чинності з січня 2002 року. Серед основних його положень - зміцнення сім'ї як соціального інституту й союзу конкретних осіб, побудова сімейних стосунків на паритетних засадах, на взаємній любові та повазі, взаємодопомозі й підтримці, захист прав матері й батька, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням.

Щодо забезпечення умов для виховання кожної дитини в сім'ї Законом України **«Про охорону дитинства»** заборонено будь-які фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, що принижують людську гідність дитини. А в Законі України **«Про охорону праці»** за невиконання передбачених законодавством обов'язків батьків щодо виховання дітей визначено попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Наведемо перелік міжнародних документів і законодавчих актів України щодо гарантії, захисту, реалізації прав дітей та обов'язків їхніх батьків у сімейному вихованні.

Загальна декларація прав людини

Стаття 16. Сім'я є природним і основним осередком суспільства й має право на захист з боку суспільства та держави.

Декларація прав дитини

Принцип 6. Дитина для повного й гармонійного розвитку особистості потребує любові й розуміння. Вона має, якщо це можливо, рости під опікою та відповідальністю своїх батьків, в атмосфері любові, моральної та матеріальної забезпеченості.

Держави-учасниці Конвенції про права дитини поважають відповідальність, права та обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної родини або громади, як це передбачено за місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, які несуть за законом відповідальність за дитину, належним чином управляти й керувати дитиною у здійсненні нею визначених цією Конвенцією прав і робити це відповідно до здібностей дитини, що розвивається.

Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження своєї індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я і родинні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

Держави-учасниці докладають усіх можливих зусиль для того, щоб забезпечити визнання принципу спільної й однакової відповідальності обох батьків за виховання та розвиток дитини. Інтереси дитини є предметом їхньої головної турботи.

Згідно із **статтею 24 КУ** Громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується правовим захистом, матеріальною та моральною підтримкою материнства й дитинства.

У статті 51 КУ зазначено, шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки й чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки в шлюбі й сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою.

Закон України «Про охорону дитинства»

Стаття 11. Дитина і сім'я. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Батько та мати мають рівні права й обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини.

Стаття 12. Права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини. Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання й розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право й зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

Відповідальність батьків передбачена Сімейним кодексом України, Законом України «Про освіту», Кодексом про адміністративні правопорушення України, Кримінальним кодексом України.

Сімейний кодекс України

Стаття 141. Рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Стаття 155. Здійснення батьківських прав та виконання батьківських обов'язків

Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності.

Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини.

Відмова батьків від дитини є неправомірною, суперечить моральним засадам суспільства.

Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.

Стаття 180. Обов'язок батьків утримувати дитину

Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття

Стаття 181. Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину

Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними.

За домовленістю між батьками дитини гой із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі.

У разі виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Якщо місце проживання батьків невідоме або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати дитину, дитині призначається тимчасова державна допомога. Порядок призначення цієї тимчасової державної допомоги визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 164. Підстави позбавлення батьківських прав

Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

жорстоко поводяться з дитиною;

є хронічними алкоголіками або наркоманами;

вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав з підстав, встановлених пунктами 2, 4 і 5 частини першої цієї статті, лише у разі досягнення ними повноліття.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки злочину, він порушує кримінальну справу.

Стаття 165. Особи, які мають право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Стаття 166. Правові наслідки позбавлення батьківських прав

Особа, позбавлена батьківських прав:

втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;

перестає бути законним представником дитини;

втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;

не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;

не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);

втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину.

Стаття 170. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав

Суд може ухвалити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав у випадках, передбачених пунктами 2—5 частини першої статті 164 Сімейного кодексу України, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання.

У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам - за їх бажанням або органів опіки та піклування.

У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право ухвалити рішення про негайне відібрання дитини від батьків.

У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурора та у семиденний строк після ухвалення рішення звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав.

З таким позовом до суду має право звернутися прокурор.

Якщо відпадуть причини, які перешкождали належному вихованню дитини її батьками, суд за заявою батьків може ухвалити рішення про повернення їм дитини.

При задоволенні позову про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав суд вирішує питання про стягнення з них аліментів на дитину.

Положення частин 1-3 цієї статті застосовуються до відібрання дитини від інших осіб, з якими вона проживає.

Закон України «Про освіту»

Стаття 59. Відповідальність батьків за розвиток дитини

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості.

На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини.

Батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані:

постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей; поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до державної і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв;

виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського та інших народів, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до своєї країни;

сприяти здобуттю дітьми освіти у навчальних закладах або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу;

виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини.

Держава надає батькам і особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає права сім'ї.

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 184. Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей

Ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей - тягне за собою попередження або накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, - тягнуть за собою накладення штрафу від двох до чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, - тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, що їх замінюють, від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Кримінальний кодекс України

Стаття 164. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей

Злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, - карається виправними роботами на строк до одного року або обмеженням волі на той самий строк.

Те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею - карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років

Стаття 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування

Злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, - карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 167. Зловживання опікунськими правами

Використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо) - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Розділ 3

Законодавство України щодо профілактики та запобігання домашнього насильства над дітьми

Право дітей нашої країни на захист від усіх форм насильства гарантується ст. 28 Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Статтею 10 Закону України «*Про охорону дитинства*» встановлено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються в Україні законом. Зокрема, покарання за злочини проти дітей передбачено ***Кримінальним кодексом України***

- умисне вбивство та вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання — ст. 115, 116;

- доведення особи до самогубства — ст. 120;

- умисне тяжке тілесне ушкодження; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження; умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання; умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинене у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця; умисне легке тілесне ушкодження — ст. 121—125;

- побої і мордування — ст. 126;

- катування — ст. 127;

- залишення в небезпеці та ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані — ст. 135, 136;

- незаконне проведення дослідів над людиною — ст. 142;

- насильницьке донорство — ст. 144;

- незаконне позбавлення волі або викрадення людини — ст. 146;

- захоплення заручників — ст. 147;

- підміна дитини — ст. 148;

- торгівля людьми або інше незаконна угода щодо людини — ст. 149;

- експлуатація дітей — ст. 150;

- використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом — ст. 150¹;

- статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості — ст. 155;
- розбещення неповнолітніх — ст. 156 тощо.

Крім того, жорстоке поводження з дитиною в СК визначається, як одна з підстав позбавлення батьківських прав (ст. 164).

Отже, **держава здійснює захист** дитини від:

усіх форм фізичного та психічного насильства, образ, недбалого й жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, зокрема, з боку батьків або осіб, які їх замінюють;

утягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;

залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань і течій, використання дитини для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Право дітей на захист від усіх форм жорстокого ставлення в сім'ї регулює Закон України **«Про попередження насильства в сім'ї»**. Відповідно до ст.7 Закону **органи опіки й піклування** мають повноваження:

надають допомогу у відновленні порушених прав і захисті законних інтересів неповнолітнім, які мають батьків і проживають у сім'ях, дітям-сиротам, які залишилися без піклування батьків і виховуються у сім'ях опікунів (піклувальників), прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, а також членам сім'ї, визнаним у судовому порядку недієздатними, у випадках, коли стосовно них учинено або існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;

представляють у суді інтереси неповнолітніх та недієздатних членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї або стали жертвами насильства в сім'ї;

здійснюють інші передбачені законом повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом.

Функцію захисту конституційних прав і свобод неповнолітніх покладено на судову владу. Значним досягненням держави щодо забезпечення права дітей на захист від жорстокого поводження та всіх форм насильства є закріплення Сімейним кодексом України **права дитини самостійно звертатися до суду**: кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (ст. 18 СК).

Крім судових, існують ще й позасудові методи захисту прав дитини через звернення до відповідних уповноважених органів і посадових осіб. Зокрема, ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» передбачено, що **держава** через органи опіки і піклування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у порядку, встановленому законодавством, **надає дитині** та особам, які піклуються про неї, **необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною**, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства.

Розділ 4 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Відповідальність **неповнолітніх** — встановлена законодавством України, юридична відповідальність молодих людей, які не досягли 18 років, за вчинені ними правопорушення.

Відповідальність **цивільна** — майнова відповідальність фізичної чи юридичної особи, що виникає внаслідок її неправомірних дій, невиконання договірних зобов'язань, заподіяння майнової чи особистої шкоди, а також у випадках позадоговірної відповідальності.

Адміністративна відповідальність — вид юридичної відповідальності, що полягає в застосуванні до особи, яка вчинила адміністративний проступок, певного заходу: адміністративного стягнення.

Адміністративна відповідальність неповнолітніх (Кодекс України про адміністративні порушення, далі КУАП)

Стаття 12. Вік, після досягнення якого настає адміністративна відповідальність

Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку.

Стаття 13. Відповідальність неповнолітніх

До осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовують заходи впливу, передбачені статтею 24¹ цього Кодексу.

У разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених статтями 44, 51, 121-127, частинами першою, другою і третьою статті 130, статтею 139, частиною другою статті 156, статтями 173, 174, 185, 190 - 195 цього Кодексу, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. З урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до зазначених осіб (за винятком осіб, які вчинили правопорушення, передбачені статтею 185) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені статтею 24¹ цього Кодексу.

Стаття 24¹. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх

За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження;

догана або сувора догана;

передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Стаття 173. Дрібне хуліганство

Дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, - тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.

Стаття 180. Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння

Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами - тягне за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 181. Азартні ігри, ворожіння в громадських місцях

Участь в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетку, «наперсток» та інші) на гроші, речі та інші цінності, а так само прийняття ставок приватними особами на спортивних змаганнях - тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією грального приладдя, а також грошей, речей та інших цінностей, що є ставкою у грі, або без такої.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, - тягнуть за собою накладення штрафу від семи до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією грального приладдя, а також грошей, речей та інших цінностей, що є ставкою у грі, або без такої.

Ворожіння у громадських місцях - тягне за собою попередження або накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 181¹. Заняття проституцією

Заняття проституцією - тягне за собою попередження або накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, - тягнуть за собою накладення штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 182. Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях

Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях - тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від п'яти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і накладення штрафу на посадових осіб та громадян - суб'єктів господарської діяльності - від п'ятнадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, - тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від п'ятнадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією звуковідтворювальної апаратури, піротехнічних засобів, інших предметів порушення тиші або без такої і на посадових осіб та громадян - суб'єктів господарської діяльності - від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією звуковідтворювальної апаратури, піротехнічних засобів, інших предметів порушення тиші.

Стаття 183. Завідомо неправдивий виклик спеціальних служб

Завідомо неправдивий виклик пожежної охорони, міліції, швидкої медичної допомоги або аварійних служб - тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Цивільна відповідальність неповнолітніх

Малолітні особи не відповідають за заподіяну шкоду. Згідно зі ст. 1178 ЦК України за заподіяну шкоду особами, що не досягли 14 років, несуть відповідальність їх батьки (усиновлювачі), опікуни, чи інші фізичні особи, які на правових підставах здійснюють виховання малолітніх осіб якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою.

Якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини.

Якщо малолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції опікуна, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану нею, якщо не доведе, що шкоди було завдано не з його вини.

Якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, батьки (усиновлювачі), опікун, такі заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду у частці, яка визначена за домовленістю між ними або за рішенням суду.

Обов'язок осіб, визначених частиною першою цієї статті, відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, не припиняється у разі досягнення нею повноліття. Після досягнення повноліття особа може бути зобов'язана судом частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до чотирнадцяти років життю або здоров'ю потерпілого, якщо вона має достатні для цього кошти, а особи, які визначені частиною першою цієї статті, є неплатоспроможними або померли.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх (Кримінальний кодекс України – далі ККУ)

Стаття 22. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

Особи, що вчинили злочин у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115-117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівників правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 145, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), зґвалтування (стаття 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153), крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частина друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного

рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частина друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 269).

Стаття 97. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені частиною другою статті 105 цього Кодексу.

Примусові заходи виховного характеру, передбачені частиною другою статті 105 цього Кодексу, суд застосовує і до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу.

У разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності.

Стаття 98. Види покарань

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк.

До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Стаття 99. Штраф

Штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний доход, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

Розмір штрафу, в тому числі за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

До неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями статей 100, 103 цього Кодексу.

Стаття 100. Громадські та виправні роботи

Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 років на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні неповнолітнім робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання даного виду покарання не може перевищувати двох годин на день.

Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 років за місцем роботи на строк від двох місяців до одного року.

Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків.

Стаття 101. Арешт

Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент поставлення вироку суду досяг шістнадцяти років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.

Стаття 102. Позбавлення волі на певний строк

Покарання у виді позбавленням волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, не може бути призначене на строк більше десяти років, а у випадках, передбачених пунктом 5 частини третьої цієї статті, - більше п'ятнадцяти років. Неповнолітні, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, відбувають його у спеціальних виховних установах.

Покарання позбавленням волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості.

Покарання позбавленням волі призначається неповнолітньому:

за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості - на строк не більше двох років;

за злочин середньої тяжкості - на строк не більше чотирьох років;

за тяжкий злочин - на строк не більше семи років;

за особливо тяжкий злочин - на строк не більше десяти років;

за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, - на строк до п'ятнадцяти років.

Стаття 103. Призначення покарання

При призначенні покарання неповнолітньому суд, крім обставин, передбачених у статтях 65 - 67 цього Кодексу, враховує умови його життя, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.

Стаття 104. Звільнення від відбування покарання з випробуванням

Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх відповідно до статей 75 - 78 цього Кодексу, урахуванням положень, передбачених цією статтею.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі.

Іспитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років.

У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

Стаття 105. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визначено, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент поставлення вироку не потребує застосування покарання.

У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру: застереження; обмеження дозвілля й встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання; покладення на

неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх перебування визначаються законом.

До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, що передбачені у частині другій цієї статті. Тривалість заходів виховного характеру, передбачених у пунктах 2 та 3 частини другої цієї статті, встановлюється судом, який їх призначає.

Суд може визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом.

ВИСНОВКИ

Зараз проблема дитинства одна з найважливіших проблем нашої країни. І не треба легковажно ставитися до ситуації, що склалося, бо діти – це наше майбутнє і треба сприймати це дуже серйозно.

На паперах все виглядає не так, як у реальному житті. Більшість дітей, як і їхніх батьків, і уявлення не має про права дитини і про Конвенцію ООН про права дитини. Та навіть ті, хто знають, не можуть застосувати свої знання належним чином, Проблемою нашого населення є слабка юридична обізнаність на відсутність достатньої правової культури. Тому сучасні державні інституції роблять певні кроки на шляху вирішення цієї проблеми.

Додаток

Законодавство щодо захисту прав дитини

Основні нормативні акти України, в яких містяться положення про права дитини:

- Конституція України.
- Сімейний Кодекс України.
- Цивільний Кодекс України.
- Цивільний Процесуальний Кодекс України.
- Кодекс законів про працю України.
- Житловий Кодекс України.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення.
- Кримінальний Кодекс України.
- Кримінально-процесуальний Кодекс України.

Закони України (зі змінами та доповненнями)

- Закон України «Про освіту».
- Закон України «Про вищу освіту».
- Закон України «Про професійно - технічну освіту».
- Закон України «Про загальну середню освіту».
- Закон України «Про дошкільну освіту».
- Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».
- Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні».
- Закон України «Про фізичну культуру і спорт».
- Закон України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх».
- Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації».
- Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам».
- Закон України «Про охорону дитинства».
- Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю».
- Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».
- Закон України «Про ратифікацію Основної Угоди про співробітництво між Дитячим фондом ООН та Урядом України».
- Закон України «Про соціальні послуги».

Укази Президента України:

- Указ Президента України «Про Національну програму «Діти України».
- Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року».

Постанови Кабінету Міністрів України:

- Постанова «Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці».
- Постанова «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад».

Постанова «Про затвердження переліку позашкільних навчальних закладів і заходів з позашкільної роботи з дітьми, а також закладів і заходів у галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, видатки на які здійснюються з державного бюджету».

Постанова «Про порядок надання платних соціальних послуг і затвердження їх переліку».

Правове забезпечення в галузі захисту сім'ї визначається низкою документів.

Міжнародні акти

Декларація прав дитини (1959).

Конвенція про права дитини (1974).

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвиток дітей в 90-ті роки (1990).

Європейська конвенція про усиновлення дітей (1967).

Європейська конвенція прав дитини (1996).

Закони України

Конституція України (1996).

Сімейний кодекс України (2002).

Про державну допомогу сім'ям з дітьми (нова редакція Закону України від 22.03.2001).

Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям (Закон України від 1.06.2000).

Про ратифікацію конвенції про правову допомогу і правові відношення у цивільних, сімейних та кримінальних справах (Закон України від 10.11.1994).

Декларація про загальнонавчальні заклади державної політики України стосовно сім'ї та жінок (5.03.1999).

Про попередження насильства в сім'ї (Закон України від 15.11.2001).

Про охорону дитинства (Закон України від 26.04.2001).

Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям від 01.06.2000.

Про попередження насильства в сім'ї від 15.11.2001.

Про охорону дитинства від 26.04.2001.

Укази Президента України

Про державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003-2005 рр. від 21.02.2003.

Про проведення в Україні у 2004 р. Року сім'ї від 06.02.2004 р.

Про заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей від 30.12.2000.

Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді від 24.04.2000.

Постанови Кабінету міністрів України

Про затвердження Державної програми відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 р. від 16.01.2003.

Про програму «Українська родина» від 14.03.2001.

Про комплексні заходи щодо впровадження сімейної медицини в систему охорони здоров'я від 20.06.2000.

Список літератури

1. Конституція України, 28.06.1996, № 254к/96-ВР.
2. Закон України «Про громадянство України», від 18.01.2001, № 2235-III.
3. Закон УРСР «Про освіту», від 23.05.1991, № 1060-XII.
4. Закон України «Про охорону дитинства», від 26.04.2001, № 2402-III.
5. Закон України «Про охорону праці», від 14.10.1992, № 2694-XII.
6. Закон України «Про вищу освіту» від 17.01. 2002, № 2984-II.
7. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001, № 2628-III.
8. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999, № 651-XIV.
9. Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998, №103/98-ВР.
10. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06. 2000, №1841-III.
11. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012, №4572 – VI.
12. Закон України «Про інформацію» від 2.10.1992, №2657-XII.
13. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1.12.1998, №281-XIV.
14. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16.09.1997, №531/97-ВР.
15. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19.04.2011, №3236-VI.
16. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991, №987-XII.
17. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003, №966-IV.
18. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2.06.2011, №3460-VI.
19. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010, №2818-VI.
20. «Кримінальний кодекс України», ВР України, від 05.04.2001, № 2341-III.
21. «Кодекс України про адміністративні правопорушення», ВР УРСР, від 07.12.1984, № 8073-X.
22. «Сімейний кодекс України», ВР України, від 10.01.2002, № 2947-III.
23. «Цивільний кодекс України», ВР України, від 16.01.2003, № 435-IV.
24. Указ Президента «Про державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003-2005 рр.» від 21.02.2003.
25. Указ Президента «Про проведення в Україні у 2004 р. Року сім'ї» від 06.02.2004 р.
26. Указ Президента «Про заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей» від 30.12.2000.
27. Указ Президента «Про додаткові заходи щодо державної підтримки обдарованої молоді» від 24.04.2000.
28. Указ Президента Національна доктрина розвитку освіти від 17.04.2002.
29. Указ Президента Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації від 24.05.2012.
30. Постанова КМУ «Про затвердження Державної програми відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 р.» від 16.01.2003.
31. Постанова КМУ «Про програму «Українська родина» від 14.03.2001.
32. Постанова КМУ «Про комплексні заходи щодо впровадження сімейної медицини в систему охорони здоров'я» від 20.06.2000.

33. Розпорядження КМУ щодо Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства від 21.11.2007.
34. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945.
35. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948.
36. Декларація прав дитини від 20.11.1959.
37. Декларацію про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей від 30.09.1990.
38. Декларацію та План дій «Світ, придатний для життя дітей» від 10.05.2002.
39. Конвенція про права дитини від 20.11.1989.
40. Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці 05.10.2000.
41. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997.
42. Волканова В.В. Право знати право: Абетка правового виховання. / Валентина Волканова. - К.: -Шк. світ, 2012 – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»). - ISBN 978-966-451-000-1.
43. Права людини для дітей: посібник для вчителів та тренерів / Денисенко Л. В., Дзюбій О. А. К.: Час Друку, 2011. - 260 с.